

Особливості міжнародно-правового регулювання права на захист особи у кримінальному провадженні

Розглядаються і досліджуються міжнародно-правові акти, що регулюють особливості права на захист особи у кримінальному провадженні країнами-членами, що імplementовано у їх національне законодавство.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, право особи, захист, удосконалення, імplementація, рівність, учасники кримінального провадження, захисник, представник, адвокат, оскарження.

Рассматриваются и исследуются международно-правовые акты которые регулируют особенности права на защиту личности в уголовном производстве государствами-членами и которые имплементированы в их национальное законодательство.

Ключевые слова: международно-правовые акты, право личности, защита, усовершенствование, имплементация, равенство, участники уголовного производства, защитник, представитель, адвокат, законность, обжалование.

The author of the article studies international legislation that governs the right to protection of the individual in criminal proceedings and is implemented in their national legislation.

Key words: international legislation, the right of the individual, protection, improvement, implementation, equality, the participants of the criminal proceedings, lawyer, representative, legality, appeal, attorney.

Постановка проблеми. Міжнародно-правові акти суттєво вплинули на формування правового забезпечення у національному законодавстві щодо права на захист людини і громадянина, зокрема у кримінальному провадженні, а також вироблення ефективного механізму його реалізації у правозастосовній діяльності з цих питань. Прийняття чинного КПК України у 2012 році надало поштовх для запровадження багатьох новел і їх реалізації та використання позитивного досвіду країн-СНД, Європи і світу у практику органів досудового розслідування, прокуратури та суду України. З метою подальшого дослідження зазначених питань постає завдання переосмислення теоретичних положень окремих правових інститутів, неузгоджених положень чинного КПК України та вироблення пропозицій і рекомендацій для подальшого розвитку кримінального процесу, його законодавчого забезпечення.

Стан дослідження проблеми. Міжнародно-правове регулювання права на захист у кримінальному провадженні та генезис його формування пройшли певний історичний етап, який за дослідженням є безперервним. Його вплив та проблеми імplementації знайшли своє відображення у наукових працях науковців із різних галузей права, зокрема з кримінального процесу: Ю.П. Аленіна, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Т.В. Садової, М.С. Строговича, О.В. Капліної, Ю.А. Кухарчука, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, О.В. Мартовичкої, В.Т. Нора, М.М. Полянського, В.В. Радзівської, А.Р. Туманянца, В.Г. Уварова, Л.Д. Удалової, Т.Г. Фоміної, О.Г. Яновської, Ю.П. Яновича та інших.

Виклад основного матеріалу. За дослідженням, початок ХХІ сторіччя у світі ознаменувався значними демократичними перетвореннями, зокрема почали формуватися якісно нові ринкові відносини, удосконалювалась духовна сфера, розширювались права і свободи людини тощо. Зміни в соціальних відносинах спри-

чинили за собою необхідність переосмислення ролі держави та її органів у житті суспільства. Найважливішими передумовами розвитку громадянського суспільства за таких умов постає якісне, стабільне законодавство та ефективне правосуддя, здатні реально забезпечувати надійний захист прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, виключити свавілля і беззаконня [1, с. 47]. Історичний вибір України, як слушно зазначив В.Я. Тацій, мав на меті формування та розвиток засад суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової державності в Україні, поставив перед вітчизняною юридичною наукою низку важливих завдань не лише в частині розроблення теорії стратегічного планування державотворчих, правотворчих та законотворчих процесів, а й стосовно осмислення фундаментальних властивостей зв'язку і взаємодії, що мусить постійно зберігатися між тими фундаментальними категоріями, якими оперує правова наука. У зв'язку з цим, на думку вченого, проблематика взаємозв'язку демократії та права, включаючи питання розвитку і зміцнення демократичних інститутів у контексті реформування правової системи України не тільки набула теоретичної значущості, а й перетворилася на одну з ключових проблем практичної реалізації майже всіх без винятку політичних і правових реформ, які тривають в Україні [2, с. 7], що ми підтримуємо.

З урахуванням цього, 29.06.2004 р. законодавцем було прийнято Закон України «Про міжнародні договори України», в якому враховано норми Віденської конвенції. Зокрема, у ст. 2 цього Закону закріплено, що під міжнародними договорами України необхідно розуміти договір, угоду, конвенцію, пакт, протокол тощо (незалежно від його конкретного найменування). Крім того, у міжнародній практиці посилаються на ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН від 26.06.1945 р., згідно із положенням якої до джерел міжнародного права належать: 1) міжнародні договори; 2) міжнародні звичаї; 3) загальні принципи права, визнані цивілізованими народами; 4) судові рішення й доктрини найбільш кваліфікованих фахівців у сфері публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм [3].

За визначенням В.Г. Уварова, Україна постійно підтримує зв'язки з міжнародною спільнотою на рівні різних учасників правовідносин. З 90-х років ХХ століття значно посилилась інтенсивність контактів представників національного права з міжнародною правовою системою, а підписавши цілу низку міжнародно-правових актів, зокрема з питань захисту прав, свобод та законних інтересів людини, виникла певна залежність від неї в позитивному аспекті. Для юридичної науки це стало поштовхом до підвищення активності у сфері теоретичних розробок щодо проблем співвідношення і взаємодії національної правової з міжнародною нормативною системою на універсальному та регіональному рівнях. Така тенденція поширилась й на кримінальне процесуальне законодавство України, що пов'язано із суттєвим впливом з боку міжнародної спільноти, зокрема Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, Ради Європи та інших суб'єктів міжнародних відносин. Чинне законодавство не може ефективно виконувати свої функції без врахування особливостей міжнародних процесів та узгодження їх з положеннями загально-визнаних міжнародних правових актів. Набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році поставило перед кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, що пов'язано з теоретичним та прикладним переосмисленням ідеології застосування нових концептуальних новел і

процесуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. Зазначене стосується й застосування міжнародних правових стандартів і урахування практики Європейського суду з прав людини у кримінальному процесі України, а також правозастосовної діяльності національних правоохоронних органів та суду [4, с. 6-7], що ми підтримуємо.

Досліджуючи наявну та чинну міжнародну правову базу, слід зазначити, що одним із базових міжнародно-правових актів з питань захисту особи стала і є Загальна декларація прав людини, що прийнята 10 грудня 1948 року [5], в якій вперше було сформульовано концептуальні і основні права та свободи людини і громадянина, що прийнято за основу у світі як певні правові стандарти з цих питань. Зокрема у ст. 7 встановлено, що всі люди є вільними і рівними перед законом і мають право без будь-якої різниці забезпеченими на їх захист, а у ст. 8 закріплено, що кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих людині Конституцією чи законом [6, с. 10]. Надаючи позитивну оцінку суттєвого значення вказаній Декларації, О.А. Зайцев зазначив, що у ній втілені такі загальнолюдські цінності, які необхідні для гідного розвитку кожної людини, забезпечення її прав і законних інтересів, а закріплені в ній стандарти виражають досвід, який накопичено світовим товариством, і визначають ту межу, нижче якої держави не можуть опускатися [7, с. 95], що ми підтримуємо та додаємо, що її позитивні положення імплементовано у національне законодавство, зокрема у Конституцію України, кримінальне процесуальне, кримінальне, конституційне, кримінально-виконавче та інше законодавство України. Крім цього, на нашу думку, у зв'язку з вищезазначеним слід наголосити, що національне законодавство повинно бути динамічним і постійно удосконалюватись, враховуючи проблеми та результати реформування, а також вимоги сьогодення. На користь нашої наукової позиції слід навести визначення В.В. Радзієвської, яка зазначила, що права людини в своєму розвитку пройшли певні етапи становлення й розвитку, але цей процес є безперервний. Система прав людини яка склалася внаслідок історичного розвитку, становлення еталонів і стандартів є обов'язковим показником і нормою розвитку демократичного суспільства [8, с. 66]. У цьому процесі удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України, на нашу думку, повинні прийняти активну участь й науковці, провівши певні дослідження із проблемних питань та напрацювавши конкретні пропозиції і рекомендації із вказаних та інших питань. Враховуючи важливість вказаної Декларації, узагальнення її та імплементацию в національне законодавство країн Європи і світу та встановлення за результатами аналізу недоліків щодо запровадження її норм у правозастосовну діяльність країн-учасниць, 4 листопада 1950 року була прийнята Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі-Конвенція) [9], яка наряду з багатьма країнами ратифікована й Україною. В той же час слід констатувати, що після прийняття Конвенції, до неї періодично вносились зміни і доповнення 14 Протоколами, якими доповнено та розширено перелік гарантованих прав і свобод людини та громадянина, удосконалено повноваження контролюючих органів і правовий механізм розгляду заяв. За визначенням В. Литвина Конвенція є міжнародним правовим актом, який за своєю масштабністю та авторитетністю можна співвідносити із статутом Організації

Об'єднаних Націй і виконання його норм можна розглядати як наріжний камінь та вимір цивілізованості будь-якого суспільства та демократизму державної влади. Це щоденний екзаме́н відданості щодо демократичних цінностей, що слугують спільним орієнтиром для країн і народів континенту, правовим стрижнем їхнього життя та розвитку. Саме під таким кутом зору слід розглядати значущість та наслідки прийняття вказаної Конвенції [10, с. 3-13], що ми підтримуємо.

З питань важливості ролі та проблем реалізації Конвенції у національне законодавство слід підтримати наукову позицію С. Гончаренка, який слушно зазначив, що докучливе декларування принципу самоцінності людини виглядає дещо цинічно на фоні цілковитої неспроможності держави забезпечити гідний рівень життя своїх громадян. Втім, перспективи розвитку і збагачення сучасної правової науки, які відкриває вивчення Конвенції, неможливо переоцінити: до наукового ужитку вводяться відразу суцільні інтелектуальні пласти. Тому Конвенція має особливе значення для європейських і, зокрема, українських юристів, оскільки вона закріплює права людини, які в сучасних країнах визначаються такими, що визначають характер стосунків людини з державою. Права людини відіграють роль таких мінімальних стандартів, які втілюють антропоцентричну тенденцію розвитку сучасного права. Ця концепція виходить з того, що усі дії публічної влади мають бути орієнтовані на благо людини, тобто на забезпечення таких умов її існування, які б відповідали принципу гідності людини і пов'язаних з ними принципів автономії та свободи особи, як найвищих соціальних цінностей. Держава (публічна влада) існує для людини, а не навпаки» [11, с. 251-252].

Наступним міжнародним правовим актом, яким підсилено та розширено основу щодо захисту прав, свобод і законних інтересів, став Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р., у якому зазначено, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист законом, а також жодне обмеження чи применшення будь-яких основних прав людини, що визнаються або існують у силу закону, конвенцій, правил чи звичаїв у будь-якій країні не допускається, оскільки сам акт не визнає такі права, а ті, що в ньому визнаються, мають менший обсяг. Держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі ефективний правовий захист у випадку порушення її прав і свобод. Право на захист особи, яка цього потребує, забезпечується державою, її компетентними законодавчими, адміністративними чи судовими органами. Таким чином можна визначити, що зважаючи на специфічність сфери кримінального судочинства кожній особі повинно бути забезпечено право на захист, незалежно від її процесуального статусу. Крім вказаного акту, було прийнято Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі - Міжнародний пакт), який визначив механізм розгляду скарг окремих осіб за конкретних обставин [12]. Поряд із ним, був прийнятий Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. [3, с. 13], які були ратифіковані Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. [14].

Аналізуючи вказані міжнародні правові акти щодо захисту прав особи, слід наголосити, що у статті 2 Міжнародного пакту встановлено, що держава повинна гарантувати кожному, чий права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право повинно встановлюватись судовим або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави. Також, стаття

6 вказаної Конвенції передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, обраного ним на власний розсуд. У свою чергу, більш поширено право на захист та реалізація його закріплено в міжнародних «Основних принципах, що стосуються ролі юристів», де в принципі першому передбачено, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства [14]. Зазначені міжнародно-правові акти, за визначенням В.Г. Уварова, містять стандарти-принципи та норми, що створюють правовий механізм захисту учасників кримінального провадження, зокрема в яких вказано на заборону довільного арешту й затримання, а у разі їх здійснення повинні бути дотриманні встановлені законом усі правові процедури та підстави їх застосування. Заслугує на увагу положення, зокрема й щодо захисту неповнолітніх обвинувачених, яким надано додаткові можливості їх захисту з урахуванням віку та бажання до подальшого перевиховання [4, с. 15-16], що ми підтримуємо. Значення і роль наведених міжнародно-правових документів для нашої країни підтверджується тим, що стаття 9 Конституції України визначає, що чинні міжнародно-правові договори, угоди, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, являється частиною національного законодавства України. Зокрема, в ній, у частині першій і другій статті 24 зазначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а в статті 129 передбачено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Статтею 59 закріплено право кожного на правову допомогу, а у випадках, передбачених чинним законодавством, така допомога надається безкоштовно. При цьому кожен вільний у виборі захисника своїх прав і законних інтересів [15]. Основний закон нашої країни є на сьогодні найбільшим здобутком у розвитку всього правового механізму захисту прав, свобод і законних інтересів кожної особи. Таким чином, слід наголосити, що повне та ефективне здійснення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні можливо досягти лише при чіткому їх законодавчому закріпленні. Прагнення й здійснення заходів України у переорієнтації на європейські правові стандарти потребує не тільки проголошення прав, свобод і законних інтересів особи, але й їх законодавчого закріплення та реального забезпечення, вироблення єдиного доцільного правового механізму їх захисту та охорони.

Висновки. На підставі проведеного дослідження слід зробити наступні висновки: 1) ратифікація зазначених у статті міжнародних угод обумовила визнання їх частиною українського законодавства та закріплення у Конституції України, чинному КПК України (ч. 1 ст. 7), Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших відповідних актів; 2) ратифікація сприяла зміцненню та утвердженню засад (принципів) верховенства права і законності, підвищенню ефективності захисту прав, свобод і законних інтересів особи, зокрема у сфері кримінального судочинства і усуненню репресивного напрямку діяльності правоохоронних органів і суду, що достався у спадок від колишнього СРСР; 3) частиною 4 статті 55 Конституції України закріплено положення міжнародно-правових актів, згідно якого, особа має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сопільник Р.Л. Сучасна судово-правова реформа України: концептуальні особливості / Р.Л. Сопільник // Развитие гуманитарных наук. Проблемы и перспективы / Rozwoj nauk humanistycznych. Problemy perspektywy. 28-30.09.2012, Катовице. – Katowice, 2012. – С. 47.
2. Тацій В.Я. Передмова президента Академії правових наук України, академіка НАН України та АПРН України В.Я. Тацій // Демократія та право: проблеми взаємодії і взаємозалежності: матер. Міжнар. наук. конф. (26 жовт. 2007 р., м. Київ); за ред. акад. АПРН України О.В. Скрипнюка. – Х.: Право, 2008. – С. 7.
3. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
4. Уваров В.Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія / В.Г. Уваров. – Харків: НикаНова, 2014. – 416 с.
5. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
6. Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002. – С. 10.
7. Зайцев О.А. Государственная защита участников уголовного процесса / О.А. Зайцев. – М.: Экзамен, 2001. – С. 95.
8. Радзівєвська В.В. Права людини нового покоління та їх міжнародно-правове регулювання / В.В. Радзівєвська // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – № 5 (72). – 2010. – С. 66.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
10. Литвин В. Роль юридичної науки в удосконаленні механізмів гарантій належної реалізації Європейської конвенції про захист прав людини / В. Литвин // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В.Я. Тацій та ін. - Х.:Право, 2010. - № 4 (63). – С. 3-13.
11. Гончаренко С. Методика викладання положень Європейської Конвенції з прав людини прецедентного права Європейського Суду з прав людини у юридичних вищих навчальних закладах / С. Гончаренко // Право України. – 2011. – № 7. – С. 251-252.
12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042
13. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08>
14. Основні принципи, що стосуються ролі юристів від 07.09.1990. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_313
15. Конституція України: зі змінами. – Х.: Право, 2011. – 56 с.